

ЦУЦІЛІВСЬКА ТРІВОГА В 1848 Р. (ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ ОСТАННІХ ДНІВ ПАНЩИНИ В ГАЛИЧИНІ).

Трагічна несподіванка зі сторони польських і руських селян, яка стрінула організаторів польського повстання в Галичині в 1846 р.¹⁾), викликала в кругах польського міщанства і польських дідичів загальну констернацію. З ходу тих подій вони побачили наглядно, що против своїх національно-політичних

¹⁾ В західній Галичині були оружні напади селян на двори дідичів в округах: тарнівськім, ясельськім, сяніцькім, сандецькім, бохенськім, вадовицькім і ін.; у східній Галичині прийшло до кривавого конфлікту тільки в Горожанні коло Львова, однаке про вороже становище руських селян супротив польських дідичів маємо звістки з багатьох сторін нашого краю (див. M. v. Sala, *Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846*. Wien, 1867; *Memoiren und Actenstücke aus Galizien im Jahre 1846*, gesammelt von einem Mähren. Leipzig, 1847; Tessarczyk, *Rzeź galicyjska w r. 1846*. рукоп. бібл. Оссолінських Nr. 1868; Starost, *Polnische Bestrebungen im Jahre 1846*; Drdacki v. Ostrow, *Der Bauernkrieg in Galizien* 1846; L. Chodźko, *Les massacres de Galicie* 1846; Fr. hr. Wiesiołowskiego *Pamiętnik wieźnia stanu*, Lwów, 1875; рукоп. бібл. Оссолінських Nr. 2003; H. Sołotwiński, *Z krwawych dni. Wspomnienie z roku 1846*. Przemyśl, 1890; *Polnische Revolutionen*. Prag, 1863; *Zestrasznych dni. Przegląd lwowski*, 1881. T. XXII; Dr. Ostaszewski-Barański, *Krwawy rok* (1846); S. Schnür-Pepłowski, *Krwawy rok*; Його ж, *Życie za wolność*; Його ж, *Z przeszłości Galicyi (1772—1862)*; W. Czaplicki, *Rzeź w Horożanach*. Kraków. 1872; M. Berg, *Pamiętniki o polskich spiskach i powstaniach 1831—1862*. Kraków, 1880; *Głos w tece obywatela galicyjskiego zamarły z powodu niedozwolonego przez rząd zebrania się stanów prowincji na zwyczajny sejm postulatowy 1846 roku* — рукоп. у дра Ів. Франка. Крім того є у дра Ів. Франка цілий ряд недрукованих споминів, урядових реляцій і ін., що відносять ся до памятного 1846 року.

аспірацій крім австрійських гарнізонів і німецької бюрократії мають іще третього противника — селянські маси, що поведені невидними руками демагогічного правительства, можуть стати багато небезпечнішим чинником від обох перших. Під враженнем такої съвідомости застав міщансько-шляхетську верству в Галичині бурливий 1848 рік.

Зростаюче однаке в самім 1848-ім році незадоволені селяни із панцизняних робіт у користь польських дідичів з одного боку, і чим раз більше демагогічна політика австрійського правительства і його органів у відповідь конспіративній роботі польських діячів із другого — збільшали переполох іще більше. Страх перед повторенням 1846 року виступив тоді досить виразно і кольпортувався вперто довший час по містах та сільських дворах східної Галичини¹⁾. „Між темним сільським народом і висшими верствами, каже польський історик згаданого періоду Ю. Штаркель²⁾, була тоді пропасть, що давала підставу до злочинних агітацій. Не тяжко було збудити у народа недовіре і підохрінне і зі всіх сторін приходили нарікання, що урядники користають із того і готовлять другу різню“³⁾.

¹⁾ Супротив того російський уряд видав навіть наказ своїм пограничним військам, щоб на випадок різні пропускали на російську територію Поляків, які втікали би туди з Галичини (М. Д. Лихутинъ, Записки о походѣ въ Венгрію въ 1849 году. Москва, 1874. Ст. 7).

²⁾ J. Starkel, Rok 1848. Lwów, 1899. Ст. 212.

³⁾ І не тільки одні урядники „готовили другу різню“; до тої справи мали бути вмішані: руське духовенство, митрополит, єпископ і „Галицька Зоря“. В ч. 16 згаданої часописи з 1848 р. помістила „Головна Руська Рада“ таку „пересторогу“: „Зо всѣхъ сторонъ довѣдуемся, что всякими письмами и также устно разпускаются межи нарбдъ ложни вѣсти. До такихъ вѣстей належить тая: „Якобы наше духовенство бунтувало людей; якобы Высокопреосвященный нашъ Митрополитъ, Преосвященный нашъ Епископъ и Священники дѣстали за тое рубль, абы нарбдъ бунтоваты и за рубль комусь тамъ запродати. Невѣрте тому, добри люди; то все неправда и чиста напастъ! Но то сердятся якись люди на духовенство наше, что оно одно межи Вами маюче ученность, уймаєши щиро за справою руского народа, абы долю его полѣпшити“. Подібну заяву оголосила „Головна Руська Рада“, коли її контрорганізація „Собор руський“ розліпив по улицях Львова „пересторогу“, що „Головна Руська Рада“ через свою часопись „Галицьку Зорю“ підбурює народ до „розбоевъ и рѣзни“. Однаке „заяву“ „Гол. Р. Ради“, розліплена по Львові в трьох паралельних текстах: руськім, польськім і німецькім, польські патріоти зараз поздирали, тому „Гол. Р. Рада“ мусіла помістити її в ч. 24 „Галицької Зорі“. Сама заява така: „Задля заспокоенія честной публичности урочисто обявляє ся, что изречениє такъ ся называющаго „Собору русского“ въ Пересторозѣ отъ него въ Недѣлю“

„Вже в самім початку конституційного руху, пише в своїх споминах Г. Богданський¹⁾, бюрократія намагала ся рішучо переходить його зростови і здати його в самім зародку. За найвідповідніший спосіб до того і такий, що провадить просто до щіли, узнала повторене страшної катастрофи з 1846 р. і вибрала на початок тарнівський і сусідні округи, де була сувіжа її пам'ять і горячка народу ще не прохолонула. Зараз у марті на першу звістку про обіцяну цісарем конституцію перестерігали уряди хлопів у Тарнівщині через своїх довірочних людей, що звістка про якусь конституцію походить тільки від панів, які присилували цісаря завести ще більше їх гноблення при помочі того видуманого ними способу; упоминали їх, аби на першу познаку того нового руху на даний знак вхопили за коси і ціпи і вирізали решту панів, що зберіглися ще від різни з перед двох років.

„Хлопи стали вже готовити ся, однаке коли про те розійшлася вістка, мале число шляхти, яке лишило ся ще з того часу, зітхало на звістку про конституцію до Тарнова, щоби в тій щіли порозуміти ся з міщенами, і налягало на начальника округа, аби зараз розіслав по селах військо в щіли заспокоєння селян, підбурених до нового замаху на їх жите. Вправді начальник округа не вволив їх волі, однаке в Тарнові не було вже злісного і підприємчого Брайндля²⁾ і до крівавого чину не прийшло. Таке саме приготування хлопів практиковано зі сторони окружних комісарів у бохенськім окрузі, про що в кількох місцях донаесли панам самі хлопи. У Львові зловила народна гвардія Юлія Зегера на горячім учинку, як підмавляв хлопів із Вербиці жовківського округа, що прибули за інтересами до міста, щоб вирізали панів, які зброять ся вирізати хлопів. Команда гвардії зробила з ними протокол, хлопи визнали все; також Зегер призвав ся отверто до того підмовлювання, подав урядника

и Понедѣлокъ злосливо обвѣщенню: якобы Рада Руска Головна черезъ руске часописъ: „Зоря Галицка“ народъ до „Розбоевъ и Рѣзни“ побуджувала, со всѣма інными прибочными изреченіями есть Безвстыдною Ложю, и же въ змѣнкованыхъ числахъ Зори Галицкои тоє не сбрѣтається. Русины не заслужили собѣ на такове подозрѣніе, зъ якого будь джерела оно бы походило; бо все дѣланіе ихъ намѣряє свои права народни забечити и згоду и порядокъ въ kraю utrymatи“.

¹⁾ Pamiętnik Henryka Bogdańskiego od roku 1832 do roku 1848, рукоп. бібл. Оссолінських у Львові, Н-р. 3486. Т. II, ст. 242 (відв.) — 243 (відв.).

²⁾ Звісний з тарнівської різни в 1846 р. тарнівський староста.

поліції Арцта, що заохочував до виступу против Поляків, і назвав значне число визначних навіть урядників, що намовою, обіцянками і грішми наклонювали до подібного поступовання. Списаний з Зегером протокол передано бурмістрови міста з жаданнем, аби його відповідно укарав. Однаке губернатор висказав гвардії за те своє незадоволене і того Зегера на приказ губерніяльного радника Івана Константина Льоренсі увільнено іпущене безкарно. На сліди таких підмовлювань у Львові народня гвардія впадала часто й арештувала тих, що підбурювали; однаке завсіди випускали їх на висший розказ. Також у Пільзні зловили урльопника, що підбурював публично хлопів до різні, однаке уряд його випустив, — другий раз зловили його при тій самій роботі в Дембіці, однаке з тим самим успіхом, що перше.

„В Молодичу, перемиського округа тамошній гр. кат. парох¹⁾), певно член съятоюрської кліки, виступив перед своїми парохіянами з мовою, в якій взивав їх, аби узбройли ся в ціпи і коси, бо треба різати властителів земських дібр; приготовляючи до того хлопів, вів у тім дусі формальну пропаганду і давав їм науки. Обжалуваний до окружного уряду, дістав тільки візваннє, щоб вияснити сю справу на письмі. Навіть із Krakівського приходили до Львова скарги на урядників, що підбурюють по давньому сільський нарід“.

I.

Не менше трівожили ся дідичі і в Станіславівщині. Зараз з початком 1848 р. заалармував провізоричний польський комітет у Станіславові, що незабаром приняв назву „Rad-и Obwodow-Oї“²⁾), спокійних міщан вісткою, що селяни сусідніх сіл готовлять

¹⁾ о. Іван Денисович (див.: Catalogus universi ven. Cleri Dioeceseos Premisiensiensis graeco-catholicae pro anno Domini 1848. Ст. 31).

²⁾ Згаданий комітет, що завязав ся під проводом бучацького посесора гр. Ярослава Тишкевича в другій половині марта 1848 р. (див. Хроніка Остремана, Т. I, ст. 373, рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19; також А. П. Ш., Воспоминанія изъ недавной бывальщины. — Родимый Листокъ, 1880, ч. 2), заповів перші конститууючі збори на 9 мая 1848 р. Однаке станіславівський уряд розпорядженем з 4 мая заборонив збори і самий комітет розвязав. Против розвязання заложило 18 членів комітету різкий протест, який мав той успіх, що згаданий уряд мусів відступити від своєї заборони і дня 9 мая завязала ся вже формально станіславівська „Rada Obwodowa“ (див. Odezwa Rady Obwodowej Stanisławowskiej do Rady Narodowej Lwowskiej з датою 10 мая 1848 р.).

оружний напад на місто. „Першим жаданнem згаданого комітету, каже звісний уже Остерман¹⁾, поставленим до станіславівського старости Фестенбурга, було те, щоб як найскорше узбройти місто, бо йому грозить напад зі сторони селян“. Зарах вислано в повіт легкі відділи війська, щоб переконати ся про настрій селянства. До того визначили окружних комісарів Остремана і Гена Й оба дістали відповідні інструкції. Однаке комітет зажадав, аби з кождим із обох комісарів для контролю їх урядовання йшло по двох членів комітету. Коли на всякі пояснення, що такої контролі не можна допустити, комітет нічого не зважав, Остреман заявив рішучо, що ніякої контролі зі сторони членів комітету при собі не стерпить, а коли би хто хотів за ним піти, то він відставить його до староства. „І справді, каже дальше Остреман²⁾, коло мене не було ніякого контролльора; за те з Геном пішло їх двох“. Він заміняв шпаду на шаблю (яку від того часу аж до половини падолиста 1849 р. брав завсіди з собою, коли виїздив за місто), і разом з обер-лейтенантом Кнішом (з піх. полку Мацукеї) і 80 жовнірами вибрався дні 21 марта 1848 р. зі Станіславова через Угорники — Підпечери до Вільшаниці; 22 марта з Вільшаниці через Миловане — Рожнів — Стриганці до Устя на лівім березі Дністра; 23 марта з Устя через Марямполь — Водники — Тустань до Галича; 24 марта в Галичи один день відпочинку; 25 марта з Галича через Підгородє — Комарів — Сапагів — Бринь до Боднарова; 26 марта з Боднарова через Майдан — Павелче назад до Станіславова. „В кождім селі, каже Остреман, був в спокій і не було ані одної познаки, яка вказувала би на те, що селяни буряться“³⁾. Всюди виголосив він у присутності війська, державних урядників і місцевого пароха одну і ту саму промову і візвання до народа. „Побоювання комітету показалися фікцією“.

З якими результатами закінчив свою подорож окружний комісар Ген, не знаємо; зі загального настрою селян у згаданих вище 18 селах можемо догадувати ся, що й він не знайшов ніде революційних конспірацій против міста Станіславова і що вістка про плянований оружний напад селян була, коли не політичним маневром, аби вимусити у правительства дозвіл на зорганізо-

¹⁾ Хроніка Остремана. Т. I, ст. 374 (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

²⁾ ibid. ³⁾ ibid.

ваннє народньої гвардії, то виплодом пересадного страху і буйної фантазії.

Однаке на тім не конець. Не минув іще один день, як комісар Остерман зложив успокоючий рапорт, а вже згаданий комітет зааллярмував місто другий раз. Дня 27 марта вечером з'явило ся у станіславівського старости кілька членів комітету з неменше грізною вісткою, що гурми селян р а б у ю ть панський фільварок у Грабичу коло Отинії¹⁾). Вістку ту, казали члени депутати, принесла губернантка з Грабича, Кляра Зеленевска, що як раз тоді прибула застрашена до Станіславова. Розуміється, супротив такого доказу станіславівське старство знов дало віру і „що тої самої ночі, каже Остерман²⁾), дістав я розказ вибрati ся зараз із тисьменицьким віддлом гузарів до Грабича, аби привернути спокій і порядок“. Рано дня 28 марта прибув він до Грабича і ... застав у селі п о в н и й с п о к і й ; тамошній дідич здивував ся не мало, коли побачив у своїм дворі таке товариство...³⁾).

Жерело тих трівожних звісток зараз викрило ся. „Дня 20 марта, каже Остерман, молотив на фільварку парубок Іван Фірманів і під час молочення сказав якесь двозначне слово; той дрібний випадок використав зараз дідич, як потім сам мені довірочно признав ся, вмисне на те, аби позбутi ся нелюбої губернантки, яка ніяким способом не хотіла вступити ся з хати...“⁴⁾ І штука, треба признати, йому вповні вдала ся, тільки не мало страху наїв ся за те Станіславів, а спеціально його будуча „Rada Obwodowa“.

II.

Ми вже згадували висше, як фатально завели ся організатори польського повстання на селянських масах у 1846 р. Коли ж проте в 1848 р. настала свобода, а з тим і живійше жите між польською суспільністю в Галичині, то польські політики не могли не звернути серіознішої уваги на т. зв. „селянське питаннє“, коли їх робота не мала закінчити ся новим фяском. „Цісарський уряд, каже Ю. Штаркель⁵⁾), що опирав свою силу

¹⁾ Хроніка Остермана. Т. I, ст. 376 (рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19).

²⁾ ibid. ³⁾ ibid. ⁴⁾ ibid.

⁵⁾ J. Starkeł, Rok 1848. Ст. 212—213.

на постійнім роздвоюванню суспільних кляс і народностій, ривалізував зі шляхтою в добуванню впливу на сільський народ, що показало ся явно при знесенню панщини. Шляхті говорив уже від давна здоровий політичний інстинкт, що коли хоче позискати для себе простий народ, повинна обдарувати його горожанською свободою, знести підданство і дарувати всі панщиняні обовязки супротив двора, які були останками неволі. Так уже від 1843 р. відзивалися на постулатових соймах голоси, аби перевести або очиншованнє панщиняніх селян, або викуп панщини. Сумні випадки з 1846 р. причинили ся ще більше до підкріплення тих замірів. Більше горячі патріоти пізнали, що зволікати вже довше не можна — думка знесення панщини ставала чим раз популярнішою. Коли-ж отже 1848 рік приніс заповідь політичної свободи, справа знесення панщини стала в польській суспільноті на першім пляні”.

І між польською інтелігенцією починається в тім напрямі живий рух. Дня 18 марта 1848 р. вручила осібна депутатія львівських міщан гр. Стадіонови петицію до цісаря, де між іншим була така точка: „цілковите знесеннє панщини і всіх підданчих обовязків, із чого галицькі властителі дібр хочуть дотеперішнім своїм підданим зробити дарунок; — також цілковите знесеннє підданчих відносин і суспільних служб, що існували до тепер між властителем і підданими, а заразом управильненнє посіlosti¹⁾. Анальгічне жаданнє було вставлене також в адрес із б цвітня, який повезла осібна депутатія просто до Відня. „Увільненнє дотеперішніх підданих від панщини і підданчих обовязків, каже той адрес²⁾, наданнє їм підданчих грунтів, — житеве питаннє, а навіть історичний факт, затверджений з одної сторони волею і горячим бажаннєм дотеперішніх властителів панщини, з другої загальним голосом дотеперішніх підданих. Провізоричний комітет оголосить знесеннє панщини і надасть селянам на власність рустикальні грунти в цілім краю, а сойм, що має зібрати ся, буде видавати ухвали тільки про службу, домінії, урбаріальний податок, управильненнє посіlosti, взагалі про умови, під якими увільненнє від панщини і данин має замінити ся на право, яке всіх обовязувало би”.

¹⁾ Adres Galicyi do Najjaśniejszego Pana 18 marca 1848 r.

²⁾ Podanie Polaków z Galicyi i Krakowskiego u stóp Tronu Jego Cesarskiej Mości złożone.

„Хто би однаже читаючи сей адрес — замітив справедливо др. Ів. Франко¹⁾ — подумав, що галицькі дідичі зробили ся нараз такі щедрі і справді забажали подарувати своїм підданим панщину, той дуже би помилився. Треба знати, що той адрес укладали міщани, газетярі, адвокати, — отже люди, які не мали панщини і яких се нічого не коштувало дарувати її — за інших²⁾. Дідичів, підписаних на адресі, було дуже мало, та й ті, що підписали, згодилися на наведену точку в справі панщини тільки з застереженням, що сойм ухвалить те знесенне під певними умовами³⁾. Не зважаючи на те, агітація за знесенням панщини в інтелігентних кругах польської суспільності не втихала, а противно, змагала ся з дня на день⁴⁾. Про конечність даровання панщини самими дідичами писали тоді багато по часописях, видавали до дідичів і селян відозви⁴⁾

¹⁾ Др. Ів. Франко, Панщина і її скасоване в 1848 р. Льв., 1898, ст. 82.

²⁾ Цікавий опис підписування того адресу подає Ст. Шнір-Пепловский: „На другий день, — каже він, — була то неділя. На Маріяцькій площі (званий тоді площею Фердинанда), перед домом, в якім містилася редакція „Dziennika mód paryskich“ (означеним числом 301), стали збирати ся купи публіки. В редакційнім льюкалі, на першім поверсі, був нечуваний натовп. В кождій кімнаті був поставлений стіл з аркушами до підписування петиції. Зі стола і фортечну відчитували що пів години зміст адресу, додаючи, що о 6 г. по полуничній депутатція вручить адрес губернаторові. До підписування тиснулися міщани і урядники, шляхта і Жиди, съвященники і магнати, робітники, ремісники, навіть служба в ліберії (St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi. T. II, ст. 217). „Я був съвідком, пише в своїх споминах В. Завадський, коли між іншими приступили до стола графи Л. і Ст., що належали до першої магнатерії в краю, а почувши уступ про знесення панщини, звернулися до кравця Кульчицького, що стояв побіч них, як до компетентної в тій справі особи зі запитанням, як то має ся ріц з індемнізацією? Пан Томаш зразу не мало заклопотався тим питанням, однака зібравши всю свою притомність, відповів відразу: „To postanowić sojムm.“ — „A, to słuszyo, — to dobrе“, відповіли графи і підписали адрес (Dziennikarstwo w Galicyi w roku 1848. Lwów, 1878. Ст. 20—40; крім того пор.: Dziennik Narodowy, 1848. Н-р. 1 i Tygodnik Polski, 1848. Н-р. 14 — стаття п. 3. Pierwsze swobody nasze).

³⁾ J. Starkel, Rok 1848. Ст. 213.

⁴⁾ Цікава між ін. Odezwa Akademików względem stosunku pańszczyznianego, де між ін. говорить ся таке: „Nasze położenie polityczne w tej chwili składa na nas utrzymanie zgody, jako najpierwszy, jako najświętszy obowiązek (курсиви оригіналу). O tem teraz już u wszystkich jasne przeświadczenie, jednoznaczne przekonanie. Jedyne niebezpieczeństwo, co spokojości zagraża, polega w podżeganiu włościan naprzeciw dotychczasowym panom. Istnienie pańszczyzny dodaje podżegaczom możliwość odżywania się do uczucia prawego, do uczucia wolności, wywołania jednolitych namiętności niewolników wedle

і пісні¹⁾), а кружок польських патріотів виготовив навіть формальне „посвідчене“ для селян про знесене панщиняніх обовязків, яке поодинокі дідичі мали тільки підписати і роздати громадам²⁾.

praw Boskich kruszących kajdany, możliwość poruszenia mas. Zniesienie pańszczyzny pozbawia podżegaczy tej broni — ...Cóż sami właściciele będą stanowić szeregi obrońców Ojczyzny przeciwko obecemu najeźdcy, któryby może korzystając z krytycznej chwili, spokojnemu rozwojowi położenia naszego do pożądanego celu przeszkodzić zechciał. Kto więc wynikłości położenia naszego uznaje a upiera się zniesieniu bezwłocznemu pańszczyzny, sprzeciwia się sam sobie; ten nie kocha Ojczyzny i poczyna walkę karła z olbrzymią zdarzeń potęgą. Biada mu, jeśli tylko interes własny nim włada! i t. d; dalsze wódzwa: *Jakie kołyści przyniesie zniesienie pańszczyzny? Й богато ин.*

¹⁾ Найхарактеристичнішу пісню подаємо в цілості:

Prylytiła lastwońka do naszoho seła,
Oy pryszała nam nowynońka dla wsich nas weseła.
Oy leťila lastwońka ta ponad rikoju,
Zmyłowały sia laszenki nad naszoj bidooju.
Zjichały sia ta di Lwowa, staly rozmawlaty:
Zanychajmo na pańszczynu chłopów wyhaniaty.
Zanychajmo wyhaniaty, hodi toho bude,
Bo i chłop ny towaryna, bo i chłopy ludy.
Rada w radu, rada w radu, treba sia zhodyty:
Chłopy ludy, jak i druhi, z lud'my treba żyty.
Jeden, druhy, treti kaže — i usyi prystaly,
Szczoby z chłopom w zhodi żyły, z chłopom sia bratały.
Napysały do Cisara, nechaj o tim znaje,
Szczo dla chłopów pan sia swojej pańszczyny zkriaje.
Prylytiła lastwońka ta do nas z wesnoju;
Oj prychaw pan zi Lwowa do nas z nowynoju.
Oj prychaw taj skazaw nam: Pomachaj bih, ludy!
Jak buwało, tak buwało, teper dobre bude.
Nema teper wie pańszczyny nema hatamana,
Szczob chodyw koladuwaty po pid wikna zrama.
Nema chłopa, nema pana, lesze wsi jednaki,
Tak wsi choczem i tak usii żadajut Polaki.
Jak susidy, jako bracia tra sia myluwaty,
Bo wsich jeden Otec Panbih, jedna zemla maty.
Oj leťila lastwońka wid seła do seła,
Roziszła sia nowynońka dla wsich nas weseła,
Oj leťila lastwońka po nad berehamy,
Naj Lachy budut zdorowi, trymajmo z Lachamy!

Крім того цікавий іще вірш „Do Selskoho Ludu“.

²⁾ Do Gromady. Wiadomo jest Wam już, że NAJJAŚNIEJSZY PAN CESARZ i KRÓL nasz nadał krajowi naszemu nowe prawa i swobody na dniu 15-go Marca b. r.

Prawa te i swobody nazywają się konstytucją, i przyniosą szczęście i pomysłowość dla całego kraju i dla wszystkich jego mieszkańców; bez różnicy wiary i wyznania

Розумієть ся, супротив такої горячкової роботи уряд не міг чекати спокійно. Селяни в деяких околицях справді давали віру агігаційним листкам і стали відмавляти панцизняних робіт. Тоді дотичні дідичі, які мимо накликувань противилися знесенню панщини, зверталися за помічю до уряду і він, хоч нерадо, мусів інтервеніювати в тій дразливій для селян справі поки що на користь дідичів. Нового закона, який зносив би панщину, ще не було, тому старі панцизняні приписи мали поки що обов'язок.

będą wszyscy przed prawem równi, jak są równi przed BOGIEM. Odebrawszy tak wielką łaskę od MONARCHY naszego i pragnąc tego z serca, żeby i dla Was sprawiedliwość w świecie wymierzoną była, podali na dniu 18 Marca b. r. Obywatele ze wsi i z miast prośbę do MONARCHY naszego, aby gromady odtąd już nie robili pańszczyzny, i żeby wszelkie powinności poddanych ustąpiły. Pewni jesteśmy tego, że NAJJAŚNIEJSZY PAN, kochając nas i Was równie, wyda na naszą prośbę prawo, które dotychczasowe stosunki poddańcze rozwiąże, i na mocy którego nie będąście roobili pańszczyzny, ani odbywali powinności poddańczych. Chcąc jednak dać Wam dowódyczliwości naszej, oświadczamy Wam przed BOGIEM i sumieniem, iż od dnia dzisiejszego nie żadamy od Was już żadnych powinności.

Prawa może stanowić tylko MONARCHA razem z całym narodem; przekonani tedy jesteśmy, iż wysłucha naszej prośby, że wyda prawo, że zniesie pańszczyznę, i że odtąd jako bracia i sąsiedzi obok siebie żyć będziemy w zgodzie i w miłości.

Jako w tem żadnej zdrady i żadnego fałszu niema, dajemy Wam to na piśmie dla każdej Gromady z osobna i przy świadkach podpisuje to oświadczenie każdy właściciel majątku.

Od dziś dnia tedy nie będąście roobili pańszczyzny. Wiosna jednak idzie i nie godziłoby się opuszczać role, nie orać i nie siąć, kiedy BÓG nam błogosławi, kiedy nas osadzi na roli, kiedy ziemia przy błogosławieństwie BOSKIEM i sprawiedliwości ludzkiej lepiej odtąd będzie rodziła.

Do tego wzywam Was, aby się Gromada naradziła z sobą, a naradziszy się, ułożyła się ze mną o cenę każdej roboty, ciągłej czy pieszej, licząc na pieniądze dzień każdy; bo odtąd wszystkim tym, co do roboty dobrowolnie wyjdą, płacić się będzie takowa codziennie.

Pismo to oddaję w ręce Gromady, aby nie było myłki i nieporozumienia, o co tu chodzi.

A teraz, jak po wszystkie wieki, Chwała niech będzie Bogu na wysokości, a pokój ludziom dobrej woli na ziemi!

Dan w dnia . . . kwietnia 1848 roku.

Розумієть ся, така заява, хочби й підписана дідичом, не могла мати законної важності, а й дідичі не дуже то квапилися її підписувати (див. J. Starkel, Rok 1848. Lwów, 1890. Ст. 215). Тільки деякі з них, як кн. Сангушко, зважилися голими словами дарувати панщину (др. Ів. Франко, Панщина і її скасоване в 1844 р. Ст. 84), деякі, як гр. Міончинська в Тисмениччині і В. Понінський в Ковалівці і Григорові (Станіславівщина) замінили безплатні доси панцизняні роботи на роботи за грошовою заплатою, однаке робити (правда, вже за гроши) таки мусів кождий (див.: Хроніка Остремана, рукоп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевч. Н-р. 19. Т. I, ст. 380).

вязкову силу. Тому дня 20 марта 1848 р. видало львівське намісництво до всіх староств розпорядження¹⁾, якого найхарактеристичнійшу частину подаємо в дословнім перекладі: „Хоч у петиції²⁾ стойть, що галицькі дідичі хочуть теперішнім своїм підданим дарувати панщину й інші підданчі повинності, то однаке з тим **звязані** такі умови, які відповідають формальній винагороді; бо зі змісту цілого уступу можна виразно доміркувати ся, що автори петиції хотять зі звільненем від усіх підданчих обов'язків злучити також знесення сервітутів лісів і пасовисок і управильнення землеволодіння, т. зн. ліпшу аренду панських земель. Коли би навіть прийшов дозвіл на сю точку згаданого що йно адресу, що вже в самій основі дуже сумнівне, бо до неї привчило ся тільки дуже небагато дідичів, то в кождім випадку одно певне що виконання цілої справи буде вимагати довшого часу, а панщина навіть на погляд авторів петиції мусіла би затримати ся аж до того часу, поки ціла справа не була би зовсім полагоджена.

„В кінці повідомляю Вас, щоб Ви, коли би піддані розвідували ся в старостві про те мниме дарованнє панщини, або коли би дійшло до Вашої відомости, що такі вісти кружать в якій громаді, зараз поучували і пояснювали їм, що про цілковите знесення панщини без ніякої відплати не може бути й бесіди, що з ласки Й. Величества дістануть наслідком піднятого управильнення значні полекші і що є в пляні поробити дальші кроки в цілі піднесення їх добробуту; дальше що коло знесення панщини заходить ся як раз та партія, якої метою не є ніщо інше, як відбудованнє Польщі такою, якою була перед тим. З того само-собою видко, як мало можна числити на те, щоб такий дарунок міг утримати ся через довший час, що отже селяни в своїм власнім інтересі і як вірні піддані Й. Величества обов'язані виконувати до липня с. р. вимоги панів так як доси, а від липня с. р. в такій мірі, як се наслідком управильнення подасть ся до їх відома.

„Певна річ, що в краю є партія, яка поставила собі за задачу знищити і змінити всі соціальні відносини і постійно працює над тим, аби підмовити селянина до повстання та що як раз та партія розпускає сю вістку і вмовляє в селян, що пан-

¹⁾ Н-р. 3702 (Хроніка Остермана. Т. I., ст. 377, ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

²⁾ Іс 18 марта 1848.

щина зовсім дарована, в тій цілі, щоб, коли-б збуджена у них надія не сповнила ся, викликати між ними непослух, а в кінці роз'ярення, вбийства і рабунки. Тому прошу Вас дуже слідити за тими агітаторами і замикати їх у тюрму не тільки при помочи поліційних органів, що є під Вашою рукою, але наказати також громадам, аби кожного, хто розсіває такі вістки, коли він тамошній мешканець, передавали жандармерії, або старостству, коли-ж не належить до громади і є для неї чужим, затримували у себе або віддавали для дальшої передачі військовим або жандармським станицям; взагалі ужити всього, щоб охоронити двори перед тими емісарями і здобути повагу для панського права“.

Та агітація між селянами вела ся, видко, енергічно, коли краєве намісництво вважало конечним видати дня 23 марта в тій самій справі нове розпорядження і розіслати його знов галицьким старостам. Текст розпорядження такий: ¹⁾)

„Високоповажаний Пане! Шоб виконати всюди однаково мое розпорядження з 20 марта Н-р. 3702 і усунути всяку нагоду до непорозуміння, що ще більше може заострити натягнені відносини підданих до дідичів, уважаю конечним усюди там, де того вимагала би потреба, вислати зараз окружних комісарів, які поучили би сільських війтів у присутності дідича або його заступника, що вістки про цілковите знесення панщини чи зараз, чи без винагороди неправдиві і про таке поладження не може бути навіть бесіди; що селяни дістануть із ласки Й. Величества наслідком піднятого управильнення значні полекші, та що є в пляні поробити дальші кроки в цілі піднесення їх добробуту; що в кінці у своїм власнім інтересі і як вірні піддані Й. Величества вони обовязані виконувати до липня с. р. вимоги панів так як до тепер, а від липня с. р. в такій мірі, як се наслідком управильнення подасть ся до їх відома. — Прошу Вас наказати окружним комісарам як найострійше, аби при поученню селян обмежували ся тільки до того, що подане в горі і стримували ся зовсім викладати тенденції, які могли би бути або дійсно є причиною ширення неправдивих вісток про безплатне знесення підданчих обовязків, бо вони подані тільки до Вашого відома, а зовсім не надають ся до говошення народови,

¹⁾ Н-р. 3767 (Хроніка Остермана. Т. I, ст. 379, ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

який через те може стати легко недовірливим. Рівночасно треба візвати не тілько громадських війтів, але також домінії, аби про всіх тих, що розсівають такі неправдиві вістки, доносили до староства, а особи, що зайдли би до громад і розсівали такі неправдиві вістки, притримувати і відставляти до староства".

Таке розпорядження дістав між іншими також станіславівський староста Фестенбург і переслав Його дня 27 марта окружному комісареви Остерманови. До того розпорядження додав він іще список 39 місточок і сіл, куди згаданий комісар мав відповідно до губернаторського наказу вибрати ся на розсліди, і свою інструкцію про ціль тої подорожі. Згадані місточка і села такі: Бабянка, Бариш, Бучач, Цуцилів, Чорнолізці, Глинки, Гаврилівка, Голосків, Губин, Озіряни, Камінна, Костельники, Ковалівка, Кривотули, Ляцьке, Ліщанці, Марківці, Майдан середній, Монастириска, Олеша коло Ковалівки, Отинія, Парище, Погоня, Потік, Переялока, Рукомиш, Скоморохи, Скопівка, Слобідка, Сновидів, Соколів, Сокілець, Тисмениця, Тисменичани, Виногород, Волосів, Закрівці, Зелена і Журавині¹). Інструкція для Остермана:²) „Поручається окружному комісареви Остерманови удати ся до вичислених у додатку домінії і відповідно дорогою розвідати, чи в тій околиці не розширені неправдива вістка, яка доходить до нас зі всіх сторін, про цілковите знесені панщини. Коли вона розширені, то згадані громади треба поучити в напрямі поданого розпорядження в присутності дідича, заступника домінії і священника, однаке не запускати ся при тім у виклад тенденцій, які могли би бути причиною розширювання неправдивих вісток про безплатне знесені підданчих обовязків. У тих громадах, до яких такі звістки не дійшли, треба поручити самим війтам, щоб усіми силами старалися утримати в своїх громадах спокій і порядок, хоронили власність як кожного підданого, також кожного свого дідича і всякими способами, які є в їх руках, виступали під острою відповіальністю против усякого того рода злочину. В кінці треба виразно зажадати від громадських війтів і доміній, аби виповнювали кінцеві поручення нинішнього розпорядження³).

¹) Хроніка Остермана. Т. I, ст. 379 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19).

²) *ibid.* ст. 380.

³) Дата: Станіславів, дня 27 марта 1848. Староста Фестенбург.

Діставши таке розпорядження вибрав ся Остерман дня 29 марта в дорогу і до 12 цвітня обіхав усі згадані вище місцевості. Того дня перед полуднем вернув назад до Станіславова¹⁾.

Однаке на повороті справа не покінчила ся. Сам обізд виріс незабаром до значіння політичного факту першої ваги, а відгомін його покотив ся широкою хвилею по Галичині і відбився досить голосно в міністерських канцеляріях у Відні.

III.

Зараз по повороті з першого обізду, що тривав від 21—26 марта, довідав ся Остерман, що якийсь двірський урядник із Устя повідомив польський комітет у Станіславові, що він під час своєго перебування в Устю підбурював селян против дідичів. Комітет, як звичайно, пішов зі скаргою до староства і староста Фестенбург вислав у згадану околицю комісію, щоби переконати ся про правдивість доносу. Комісія зложена з окружного секретаря Серафінського, маніпуляційного урядника і члена польського комітету Юліана Пшиємского поїхала до Устя і перевела на місці остре слідство. Показало ся, що донос був неправдивий²⁾.

Та більшого розголосу набрав, як ми вже згадали, другий обізд із 29 марта до 12 цвітня. Найперше виступив із обжалуванням Остремана Ковалівський дідич Вінкентій Поніньский, що вніс навіть скаргу до губернії, ніби то Остреман вів із Ковалівським руським съященником Грабовичем якісь тайні переговори³⁾. Як закінчила ся та справа, не знаємо, та вона сама-собою не має великої ваги, тому і результат її для нас не інтересний. Та за те важна для нас друга справа, що вяже ся зі згаданим вище обіздом. Два співдідичі села Цуцилова, Кароль Новаковський і Яків Лук Кнігиницький внесли через станіславівський польський комітет до станіславівського староства против Остремана обжалування, що він підбурював у Цуцилові і Грабівці селян против дідичів. До обжалування прилучив ся, як звичайно, станіславівський комітет, даючи на нім підписи своїх 14-тіох членів.

¹⁾ Хроніка Остремана. Т. I, ст. 380 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19).

²⁾ Ibid. ст. 374.

³⁾ Ibid. ст. 383.

Інтересний той документ такий: ¹⁾

Wniesienie pana Karola Nowakowskiego, współdziedzica Cucylowa, przeciw komisarzowi Ostermann zrobione.

Na dniu 31. marca 1849. zjechał komisarz obwodowy Ostermann do Cucylowa, której wsi jestem współdziedzicem, i w obecności mojej, w obecności pana Sokołowskiego współdziedzica części Cucylowa i w obecności wójta Mikoły Popowicza, z gromady Maksyma Wasylów, Wasyla Kozaka i Wasyla Semeniszyn oświadczył, co następuje: „Nie dajcie się uwodzić obietnicom waszych dziedziców, co wam pańszczyznę darować przyczekają, nikt niema prawa to uczynić, tylko Rząd sam. Wprawdzie mieli Wam głosić, że Wam będzie darowana, ja Wam powiadam, że to wszystko jest brechnia, bo cóżby to za darunek był, jeżeli sobie zastrzegli wynadgrodzenie od Was? Ja wam powiadam, bądźcie cierpliwi“. — Ja mu w tem przerwałem zapytaniem się: „Jakim to sposobem przychodzi mowa o wynadgrodzeniu? Ja czytałem petycję do Cesarza, lecz o wynadgrodzeniu żadnej nie było wzmianki.“ Na co komisarz obwodowy odpowiedział: „Ja i pan Starosta mieliśmy w ręku tę petycję, gdzie wyraźnie stoi: wynadgrodzenie ze strony chłopów za pańszczyznę“. Dalej mówił komisarz tak do chłopów: „Bądźcie cierpliwi, ja wam zaręczam w imieniu Rządu, od którego tu jestem teraz połany, że za trzy miesiące najdalej Rząd wam daruje jeżeli nie więcej nad połowę, to połowę pewnie“.

Zważywszy, że to podstępne i złą wolą, jeżeli nie zbrodnią kierowane postępowanie zachwiewa do reszty zaufanie ludzi, którzy już i tak przez postępowanie złych urzędników w przeciągu lat 80 i ostatnie krwawe wypadki, z których już zasłona zdarta, podkopanem został, nie pozostaje mi nic innego w takim składzie rzeczy, jak tylko domagać się komisarza Ostermanna do odpowiedzialności, wydalenia go z posady komisarza i wysłania natychmiast urzędników publicznem zaufaniem obdarzonych choćby w osobie pana Starosty, aby zbalansowane umysły sprostować i w lud wmówić te przekonania, że cokolwiek w zniesieniu pańszczyzny i domen się stanie, i cokolwiek się w tym względzie dzieje, że to wszystko z woli dziedziców właścicieli stało się, i że ci wyłącznie własnością swoją, to jest pańszczyzną, zarządzać mogą. Ogłoszenie to niech się dzieje w obecności właściciela i księdza. Proszę o niezwłoczne wypełnienie słuszych domagań moich pod klatwą okropnych skótków,

¹⁾ Хроніка Остремана. Т. I, ст. 383 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19).

któreby niezawodnie w razie jakiegokolwiek krwawego zajścia gdzie na wsi na cały kraj spłynęły, i jakkolwiek wszystkie umysły swiatlejsze na teraz z Rządem się łączą, wszelako przy wyraźnej i dotykalnej nie-nawiści niższych urzędników przeciw żywiołowi polskiemu, któremu przecie raz po latach 80 prawo bytu przyznano, przywiązanie to osłabnie i przeciwny nabierze kierunek.

Karol Nowakowski m. p.

Tak samo, w tych samych niemal wyrazach oświadczył komisarz Ostermann w obecności Gromady Grabowca.

Jakób Łuk Kniechinicki m. p.
posiadacz części Cucylowa y Grabowca.

Dodatkowo dodaję i to, że komisarz obwodowy Ostermann będąc 31. Marca we wsi Grabowcu wbrew woli całej gromady i mojej własnej woli oddalił wójta Wasyla Andryiczuła i zamianował innego imieniem Hnata Demiańca, przeciw któremu tak gromada jak i ja sprzeciwialiśmy. Jestto znak dowolności, a może i złych zamiarów, który się niczem usprawiedliwić nie da.

Jakób Łuk Kniechinicki m. p.
posiadacz części Cucylowa i Grabowca.

Prosimy wypadek ten sprawdzić, winnego urzędnika odpowiednie ukarać i usunać, zresztą uczynić to, czego zabezpieczenie życia naszego na wsi w takim obrałamuceniu chłopów wymaga.

Jarosław Tyszkiewicz m. p., Ludwig Cywinski, Oktaw Ociowski, Marcelli Wolański, Johann Bouvard, Juzef Jaworski, Adolf Wolski, Jan de Pakosławski, Felix Bieńkowski, Marjan Ślonecki, Erasm Staszowski, Ignacy Kamiński, Franciszek Sadecki, Ignacy Soldraczyński.

Подаючи сей інтересний документ, подамо відразу й ті замітки, які поробив під ним обжалуваний Остерман. „Сю базгра-
нину, каже він), треба зачислити до виплодів підписаних членів
комітету, бо оба співдідічі не мали найменшої причини вносити
против моєї особи обжалованнє. Не мав причини Новаков-
ський, — бо всюди тримав ся я точно отриманого поручення
і не позволяв собі ніякого навіть найменьшого переступлення
границь; противно, він сам, коли відійшли селяни, привів до
мене свою жінку і діти і дякував мені за те, що я упімнув

¹⁾ Хроніка Остремана. Т. I, ст. 385 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка ч. 19).

селян, додаючи виразно, що коли би його піддані були покинули працю, то він і його родина були би мусіли погинути з голоду. Не мав причини жалувати ся також Кнігиницький, — у якого я не виконував ніякої урядової функції, а навіть до нинішнього дня (5 січня 1869 р.¹⁾) не був ані разу в Грабівці.

„Кнігиницький, звичайно пяний, був мужем довіря станіславівського комітету, а тому останньому залежало на тім дуже, аби мати конче якусь причину до своєї перфідної діяльності“.

Однаке справа на тім не скінчилася. Крім акту обжалування перед станіславівським старостою подало кілька десять станіславівських міщан і сусідніх дідичів іще спеціальну петицію до губернатора краю гр. Стадіона, де побіч звісних уже закидів проти особи Остермана змальовано також страшні події, які мали здати по його від'їзді в згаданім селі Цуцилові.

„Дня 31-го марта 1848 р., говорить ся в петиції²⁾, приїхав окружний комісар п. Остерман до Цуцилова і в присутності війта, трьох людей з громади, вичислених пану старості в обжалуванню, а також у присутності співдідича Цуцилова Кароля Новаковського заявив таке: „Не дайте зводити ся обіцянками ваших дідичів, які прирікають вам подарувати панщину. Ніхто не має права того робити, тільки сам уряд. Вправді подали горожани просьбу в справі подаровання панщини, але що ж то за дар, коли застерегли собі від хлопів нагороду. Найдальше до липня цісар сам подарує вам панщину, коли не більше як половину, то половину певно“.

„Кріваві тарнівські події, каже дальше петиція, оправдують усі наші підозріння, і хоч непохитно віримо, що нині від урядової керми віє інший дух, однаке говоримо сьміло й отверто, що той дух не вжив ся ще між усіма, головно низшими урядовими органами. Як будь, чи то з причини дволичної баламутної заяви пана Остермана, чи з іншого подуву (що викаже аж остре слідство), досить, що цуцилівська громада стала бурити ся, стала з палицями і ціпами збирати ся в громади, а в коршмі і поза коршмою дали ся чути голоси: „Того місяця буде конець Полякам і Жидам“. — „Ми (хлопи) жили

¹⁾ Свою „хроніку“ писав Остерман, як видно, значно пізнійше від самих подій.

²⁾ Por. *Sprawa Cucylowska w obwodzie stanisławowskim*, ст. 1.

з вашими батьками (панами) в згоді, однаке тепер буде зле на сьвіті, або ми від вас, або ви від нас мусите згинути". На все те є поіменно покликані съвідки. А коли питали селян, чого буряль ся і збирають ся в громади, відповідали: „Так казав нам війт".

„Коли справа стала такою грізною, цуцилівські горожани завізвали військову асистенцію. Вона прийшла разом із комісаром Геном, який поминувши місцевих горожан і порозумівши ся осторонь із дяком, вернув до Станіславова, а з ним вернула також військова асистенція, полишаючи на жаданнє п. Зайончковської чотирьох жовнірів із полку Mazuchelli. Тих чотирьох жовнірів приняв співдідич Цуцилова Кнігницький дуже гостинно і візвав їх, аби один із них лишив ся в його домі залогою; коли ж Кнігницький заявив, що їде до Станіславова, вони найперше стали його стримувати у від'їзді, а один із них, що від тепер відгравав головну роля, бажаючи підперти свій заказ від'їзу, вхопив за шаблю і з цілою силою вдарив Кнігницького по голові; кров бухнула струєю, Кнігницький стратив притомність. Жовнір-ватажок став обкладати його шаблею, вістрем і рукоятю по руках і плечах, казав всадити збитого на запряжену бричку і завіз перед коршму. Тут звязав його сильно шнурями, поломав на нім рушницю в кусники і бив його зелізною люфою так довго, аж повідлітали гачки. Перед коршмою стояли вже зібрани хлопи в числі понад 100 з війтом на чолі мовчки, але в сумній поставі. Тут починається підбурююча роля жовніра-ватажка, котрий уважаючи на те, що стало ся, знайшов уже приготований до того настрій, ким? нехай викаже острійше слідство. Ось його слова: „Не вірте Полякам, то на вас, люди, зрада, тримайтеся разом, хватайте Ляхів, бийте на смерть, на шибеницю з Ляхом! Слухайте! Я маю такий розказ, я за те відповім".

„Ті слова, як видко, не впали на неплідну землю, бо коли показав ся співдідич Цуцилова, 70-літній Галецький, що на голос Кнігницького, який кликав о поміч, прибіг на місце кріавих подій, війт закликав, а з громади відізвалися голоси: „Лапай старого Поляка!" Галецький став утікати, однаке хлопи його зляпали, били, приставили перед жовніра-ватажка, а той оббив його немилосерно шаблею і рушничною люфою, пхнув три рази в жи-віт багнетом. У кінці хлопи звязали його. Те саме стало ся з Ржешотарським і Вольским, яких виволікли з дому; однаке їх не обили так небезпечно. Не дарували й жінкам, бо паню Ржевуску,

що мешкала в домі Галецького, жовнір-ватахок удариив у лице і шаблею по плечах, а коли вона закликала війта, щоб й ратував, він відповів: „Я маю такий наказ“.

„Ta на тих кривавих подіях не скінчило ся. Даючи волю своєму попустови, жовніри разом із хлопами кинулися робувати доми Галецького і Кнігиницького; хлопи післали до Станіславова двох урльопників із доносом, що відповідно до розпорядження полапали всіх бунтівників Поляків. Військо з комісаром Геном і жандарми, що прибігли на поміч, виратували від смерті ті чотири жертви повязані й зложені в хлопській хаті на соломі. Мимо випадків, що проймають жахом, мимо трівожного настрою, що виявляється в окликах жовнірів і хлопів, комісар Ген не бачив причини поробити енергічніші зарядження, бо по Його розумінню, як потверджує рапорт, криваві події не були нічим іншим, як коршемною бучею.

„Хоч окружний суд, тим кінчується петиція, в особі пана Фестенбурга проголошеннем наглих судів на місці злочину, арештованнem і приставленнem до Станіславова чотирьох хлопських ватахків поступив енергічно і згідно з урядовим духом, і хоч маємо незрушене переконання, що окружний начальник відноситься до того нещасливого випадку з повним обуреннем, однаке, бажаючи підперти Його благородні наміри, предкладаємо отсі наші жадання, викликані тою кривавою подією:

1. Ваша Ексцеленція зволить зі своєго становища вплинути на військові власти, аби против чотирьох рядових і против жовніра у Станіславові, якого зловили на розсіванню кривавих погроз, поступили як найбільше сумарично; щоб перевели військове слідство в присутності двох асидентів, вибраних із кружка тутешніх горожан; аби в кінці як найскорше оголосили вирок на місці виконаного злочину.

2. Той кривавий випадок пішов розголосом від села до села по цілім округам, дух тарнівських бунтів показує криваву голову; тому просимо Вашу Ексцеленцію видати до всіх окружних начальників як найенергічніші інструкції, аби в самім зародку притлумити духа хлопських бунтів.

3. Ваша Ексцеленція зволить відкликати зі Станіславова і видалити з краю особи, напятновані явною ненавистю против польського елементу і неспромогою перенести ся теперішньою урядовою думкою, а то: окружних комісарів: Остермана, Швабе, Буркгардта і низших урядників: Макаревича, Пискозуба і Поромбальского; бо довше урядованнє осіб, похопних до підбурю-

вання хлопів і виклятих публичною опінією наразить уряд на компромітацію, а наш округ, а в дальших наслідках і цілий край на розлив крові і розрухи. 50 підписів: Антоні Ромашкан, Францішек Цивіньські, Людвік Цивіньські, Ромуальд Юнга, Марцін Пшищецькі, Ігнаци Моравські, Францішек Щепанські, Титус Грегорович, Норберт Мокшицькі, Антоні Жолубовські, Антоні Теодорович, Ромуальд Моравські, Владислав Кунашевські, Ігнаци Каміньські, Калікст Орловські, Октав Орловські, Пйотр Вонсовіч, Францішек Дейма, Юзеф Шенгерські, Фелікс Стойовські, Кржиштоф Чучава, Станіслав Сакс, Др. Кляр, Ян Шимоновіч, Гжегож Ярема, Александер Дверніцькі, Ян Павел Піллєр, Целестин Богусевіч, Вінценти Добровольські, Роман Вишинські, Ян Кобляньські, Теодор Пассакас, Рудольф Ястшембські, Ян Тишкевич, Кароль Жуковські, Юліян Заревіч, Францішек Сондецькі, Якуб Журовські, Зенон Сасуліч, Юзеф Жендзяновські, Марцелі Воляньські, Віктор Розвадовські, Ян Старжинські, Пйотр Ширин, кс. Леопольд Іжицькі, Бальтазар Чарковські, Ян Бувард, Ян Епперляйн, Антоні Сокольницькі, Аполінари Гуппен і т. д. і т. д.¹⁾.

У відповідь на сю петицію появився в ч. 45 урядового органу „Gazeta Lwowska“ неменше докладний опис „цуцилівських подій“, який однаке кидає на цілу справу зовсім інше світло.

„Про безправність, якої доконано дня 5 с. м. в Цуцилові в станіславівськім окрузі, (цитуємо слова „Gazet-и Lwowsk-oї²⁾), дістали ми нині з певного жерела таке донесення:

„На вістку, що між громадою в Цуцилові панує неспокій, вислано там зі Станіславова відділ війська, що полішивши на просьбу часткової властительки маєтку пані Зайончковської, чотирьох рядових жовнірів в її дворі для оборони, на другий день вернув знов до Станіславова. Однаке незабаром п. Зайончковська від'їхала сама до Станіславова, а тих чотирьох жовнірів казала заквати у селі.

„Дня 6 с. м. було руське свято, а в селі хрестили двоє дітей. Жовніри замішалися між хлопів і пили разом із ними. До них прилучився частковий співвласитель маєтку п. Кнігиницький, що пив зі жовнірами найперш у коршмі, а потім запросив їх до свого мешкання, де ще більше частував їх горівкою.

¹⁾ Подачаючи в своїх записках згаданий документ, Остерман дописав під наведеними підписами таку дотепно-злісну характеристику сих людей: „Buben... nicht Männer...“ У тій самій справі внесла була поданнє до гр. Стадіона також львівська „Rada Narodowa“ (див. Dr. K. Ostaszewski-Baranowski, Rok złudzeń (1848). Ст. 170—171).

²⁾ Gazeta Lwowska, 1848. N-р. 45 (з 14 цвітня), ст. 415.

„Пізнійше повстала сварка і суперечка. Жовнїри кажуть, що Кнігиницький вимовив ся з чимось против Його ц. к. Милости. З того вийшло таке, що жовнїри збили Кнігиницького і запровадили до коршми, де були ще хлопи, які пили. Коли з того счинив ся крик, прибули до коршми як найскорше частинні властителі, що мешкали недалеко, а то: Александр Галецкі, Мацей Ржешотарські і економ Юзеф Вольські. А коли жовнїри обвинили їх, що вони хотіли стріляти з поза плota, вйт тамошньої громади Микола Попович, казав при помочи кількох хлопів із села вхопити їх, оббити, а в кінці звязати і приарештувати в хлопській хаті!

„Зараз по розголошенню тої вістки прибув із Надвірної респіцент жандармерії з чотирма жандармами, увільнив арештованих і взяв їх під власну сторожу, аж поки не прибув до Цуцилова висланий із циркулу з військовою асистенцією комісар.

„Розброїв жовнїрів і приарештував їх разом із тамошнім вйтотом і кількома хлопами, що найбільше причинили ся до того ексцесу, а громаді наказав, аби заховувала ся спокійно, що скоро й наступило. Дня 8 цвітня прибув до Цуцилова циркулярний староста, аби зробити ще тривкішим привернений тимчасовий супокій. На місце замешканого в Делятині мандатора Мяновского, що вже від двох місяців ані не заглянув до Цуцилова, поручив староста політичний уряд у Цуцилові тисьменицькому мандаторові Гонсьоровському і казав вибрати нового вита, бо Микола Попович утратив через ті подїї довіре. Арештованих хлопів відставили під військовою ескортю до Станіславова.

„Винні підпадуть заслужені карі.

„Коли би показало ся правдою те, що хлопи відповіли окружному старості, коли він напоминав їх до спокою, що часткові властителі і посесори, а власне Ігнатій Соколовский, прирікали дарувати їм панщину, податки, дати вільну сіль, тютюн і т. д., а при тім оповідали, що в Станіславові є 5.000 узброєних Поляків, і що не треба слухати ніякого окружного урядника, що не контролюваний кимось із Поляків, через що викликали в громаді недовіре, тоді був би то новий доказ на підпerte тої пожалування гідної появи, як сильно повстають неприязні елементи, аби спокійний стан нових відносин впровадити в блуд, або перешкодити Йому зовсім“.

Розуміється ся, з такого освітлення „цуцилівських подїй“ автори згаданої вище петиції були в високім степені незадово-

лені. Зараз видали друком своє „спростованнє“, в якім по шумнім вступі в стилю старопольських королівських грамот навели цілу цитовану висше петицію до Стадіона, разом зі всіми домаганнями і підписами 50-тіох осіб.

„Супротив всіх і кожного з окрема, кажуть там¹⁾, кому на тім залежить, — а повинно залежати всім під клятвою байдужності — простуємо неправдиве і мимо урядової марки баламутне справозданнє про випадки в Цуцилові, поміщене в часописі з пятниці дня 14 цвітня. Поки кождий випадок бальсамували в поросі актів, поки на бонзах і даляйлямах бюрократизму спочивала тіяра непомильності, поти ми стояли в присінку церкви і шепотіли молитву: „но ізбави нас від лукавого. Амінь“. Але нині з волі пануючого ми при великом вівтарі, маємо „святая съвятих“ „свободу друку“, аби відхрестити ся від злого. Отже за приміром короля Стефана хрестимо ся на чотири сторони урядових вітрів перед бісами, що сіють фальші і брехню. Цуцилівська історія, повна зловіщих наслідків, не була корченою бучею, як того хоче урядове справозданнє, також не викликана пянством Кнігиницького, що як судовий детаксатор звісний загально як тверезий і найспокійніший горожанин, — але се факт, якого жерело лежить у тій самій заохоті, що й тарнівських подій. Ми подали минувшині поєднуючу руку, нехай отже урядові органи не надуживають у теперішності і будучності нашої благородності. Досить плювали нам у лиць на нашу славу запряжені в охоту урядові письмаки і корсарі, коли ми мали над нашою головою меч Дамокля — цензуру, — нині обовязок кожного горожанина, пронятого пошаною для даних нам інституцій, висъвітити атут, який випав, і не питати урядових грачів, чи через те вони виграють, чи ні. Ось короткий зміст подій, ствердженої сумлінно в самім Цуцилові, винятій з петиції, яку подали горожани до Його Ексцеленції губернатора“ і т. д.

В кінці ще один опис „цуцилівських подій“, а то самого Остермана²⁾. „Дня 5-го цвітня, каже він, розпустили цуцилівські співдідичі Новаковский і Вольский в Станіславові вістку, що з боку цуцилівських селян грозить для них насильство. Того самого дня вислано туди окружного комісаря Гена, що пішов просто краєвим гостинцем. Тим комітет не вдоволив ся і жадав

¹⁾ Sprawa Cucyłowska w obwodzie stanisławowskim.

²⁾ Хроніка Остермана. Т. I, ст. 385 – 386 (ркп. бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка, ч. 19).

вислати зараз військо. Староста згодив ся на се і слідом за окружним комісарем виправив ся до Цуцилова відділ війська, зложений зі 60 людей піхоти і 15 гузарів під командою оберлейтенанта Вайса; однаке він не пішов простою дорогою, але завернув на Лисець-Грабовець, бо туди був ліпший гостинець. Ген, заставши в Цуцилові спокій, вернув іще того самого дня назад до Станіславова, не знаючи нічого про висилку війська. Дня 5-го цвітня 1848 р. під вечір прийшло військо до Цуцилова, переночувало тут, і 6 цвітня 1848 р. рано, полишивши 4 людей на просьбу занепокоєної співдідички Зайончковської, вернуло назад.

„Тепер співдідичі Кнігиницкий, Голіньский, Ржешотарський і Вольський угостили тих 4-х жовнірів до тої міри, що прийшло до екстесу з бійкою, про що дня 6 цвітня 1848 р. о 9-ій годині вечером донесено до староства. Ще того самого дня, 6-го цвітня 1848 р. о 11 годині вночі вислано до Цуцилова окружного комісаря Гена зі 60 людьми піхоти (компанія оберлейтенанта (?)) з піхотн. полку Mazuchelli), 24 гузарами і двома офіцірами; до того відділу прилучилися як контрольори члени комітету Гошовський і Каміньский.

„Дня 8 цвітня 1848 р. вечером вернули вислані люди разом з арештованими 4-ма жовнірами і 3-ма селянами назад до Станіславова і віддали їх під сторожу народної гвардії“¹⁾.

¹⁾ Є ще один опис голосних цуцилівських подій, а то в „Pamiętnik-u Nenęka Bogdańskiego od roku 1832 do roku 1848“ (ркп. бібл. Оссолінських у Львові Н-р. 3486. Т. II, ст. 244—245), однаке нового матеріалу нема там ніякого. Автор переповів майже дословно наведену нами петицію станіславівських міщан і дідичів до гр. Стадіона (Sprawa Cucyłowska w obwodzie staniławowskim), додаючи від себе тільки закінчення: „Winowajców żadna nie spotkała kara; chłopów uwiezionych wyruszczone, żołnierzy ze strony komendy pochwalone, a urzędników pozostawione na ich posadach“ (op. cit. T. II, ст. 245). Про подібні історії з виконуванням губерніяльного циркуляра окружними комісарами в інших округах подає Г. Богданський таке: „Також у самих початках конституційного руху, коли властитель села Тухлі в перемиськім окрузі Адам Юнга оповістив своїм підданим, що звільняє їх від панщини, окружний комісар Фелікс Пасль, довідавшись про те, прибув на місце і упімнув скликану до коршми громаду, аби не вірила поголосці, що хлопів звільнено від панщини; також, що пани не можуть того зробити, бо не мають до того права. Наказав, аби кожного, хто сказав би їм у дворі або в селі, що панщина буде знесена, зараз звязали і відставили до жандармів або до окружного уряду. Вніс Юнга проти комісаря скаргу однаке, розуміється ся, без усіху. — Коли часткові дідичі в Угерцях Заплатинських у самбірськім окрузі на відгомін конституційних свобод звільнili своїх підданих від панщини, зараз з'явив ся в селі окружний комісар Йосиф

IV.

Ми вже згадували висше, що цуцилівські події відбилися досить голосним відгомоном у міністерських канцеляріях у Відні. Тепер скажемо про те дещо більше.

Шмідт із ляндсдрагоном Роєю і представили селянам, що пани не мають права дарувати їм панщину, що то якийсь підступ зі сторони панів і що то може зробити тільки ціsar. Тим до того степеня підбурили хлопів, що сі' зі страху перед Поляками стали відправляти нічні варти — однаке пізнійше переконалися про правду і дnia 16 мая 1848 відправили торжественне богослужіння, по чим дякували панам за доведення до їх освобождення. — Дня 20 цьвітня 1848, коли бунтовання селян стало в Самбірчині дуже голосним, з'їхала ся шляхта до Самбора, щоб разом із міщенами й урядниками нарадити ся над запобіжннем грозячій небезпеці. На збори прибув ледви упрощений окружний староста Ігнат Гіцгерн. Коли його запитали про причину відбування нічної варти самбірськими передміщенами, узброєними в коли і сокири, яких намовив до того ревізор поліції Петро Роттенбург, заявив, що про те нічого не знає; також жалували ся перед ним на ширені тим самим ревізором поліції поголоски, що мешканці міста мають напасті на передміщені і їх вирізати; і про те мав нічого не знати. Питали його, чому окружні комісари Йосиф Шмідт і Вінкент Гутвайн, їздячи від села до села, госять селянам, що пани не мають права дарувати їм панщину і упоминають їх, аби не вірили і не покладали надій на своїх панів? — чому ляндсдрагони бунтують селян, а панів представляють їм як бунтівників? — чому в Ракові ходив хлоп з оповіщеннем, що має приказ від окружного уряду візвати їх, аби збройлися, бо прийдуть Поляки і нападуть на них? — просили його запобігти можливій тарнівській катастрофі або цуцилівській сцені. Однаке Гіцгерн заперечував бунтованню хлопів, а коли на нього напирали, відповів із неохотою, що самі пани бунтують селян тим, що не однаково обходить ся з ними. В кінці просили його, аби вяснив війтам у присутності шляхти і міщан, що таке конституція, свобода друку, що значать кокарди, і аби додав, що пани й міщани не бунтівники. Він не хотів сього вчинити, тільки дивував ся, що вони бояться ся, коли мають на свою оборону жандармів. Коли ж йому представили, що жандарм Дундер прибрав у Городищу в присутності цілого села пса в кокарду, а Петрашкевича відставила жандармерія під стороною до окружного уряду за те, що сказав, що маємо конституцію — обіяв за місяць, а під напором за тиждень пояснити війтам значіння теперішнього руху; однаке під ніякою умовою не згодився зробити ся в чий присутності, тільки сам на сам розмовити ся з війтами. Однаке всі розуміли, що значить розмова окружного урядника сам на сам із війтами і з погордою витрутили його зі зборів. Зараз потім ударили в місті в бубни й затрубили на алярм — Жиди зі страху замикали склепи, а велике число селян, бо се було в торговий день, розбіглося по всім усюдам, військо збиралося на ринку. Селяни, розіхавшиесь домів, зібралися знов по коршмах і хатах і оповідали, що Поляки вигнали старосту, а військо вирізало всіх Поляків. Від села до села передавали сю вістку з додатком, що подібно як

Дня 26 марта 1848 р. вибрала ся зі Львова польська депутатія до Відня, щоб особисто вручити цісареви Фердинандові I звісний меморіял із дня 5 цвітня¹⁾. Однаке робота згаданої депутатії на тім однім акті не скінчилася. Члени її ввійшли у Відні в близький контакт із Центральним комітетом віденської народної гвардії і дня 30 цвітня 1848 р. подали туди від себе меморіял п. з. *Memorandum der polnischen Deputation an das löbliche Central-Comité der Wiener National-Garde*²⁾, в якім виступили остро проти австрійської бюрократії в Галичині за те, що вона противна конституційним свободам і підбурює селян проти дідичів. „Вітка про обіцяну австрійському цісарству конституцію, каже згаданий меморіял, поставила тим більше неприязно против себе два сторонництва, що від давна дивилися на себе косим поглядом, а то людий з національними стремліннями і бюрократів. Просьвічена частина народу, що від давна тужить за конституційними свободами, забажала тепер, аби вони війшли скоро в жите. Противно бюрократія, що була все неприхильна до конституційних інституцій і все зрештою сумнівала ся про ширість обіцянки, намагала ся розвоєви конституційного житя ставити всі можливі перешкоди в тій думці, що тим робить урядови найліпшу прислугу. Таким чином конфлікти, що були з ріжких причин між бюрократами і людьми з національними стремліннями, дійшли до повної зрілости. Народ будував свої жадання на цісарській обіцянці; за те урядники, засліплени шаленою думкою, начеб та обіцянка була на цісарі вимушена, гадали, що вони мають робити як найменше концесій, аби реакція, якої бажали і надіялися кождої хвилі, застала старі відносини як найменше зміненими“. Тому німецькі бюрократи в Галичині довго отягали ся з оголошеннем обіцяної конституції, тому позволили формувати народну гвардію тільки у Львові, тому конституційні прояви житя в краю представили перед центральним урядом як революційні стремління й ін. Таке поступованнє бюрократів з одної сторони, а переконання, що колиб такі відносини мали потрівати довше, то спровадили би

військо в місті, так ми в селі ріжмо Поляків. І коли б знайшов ся був, кінчи Богданський, який урльопник, як у 1846 р., то була би в Самбірщині повторила ся тарнівська різня (op. cit. T. II, ст. 245—246).

¹⁾ *Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Część II. Rok 1848*
Kraków, 1904. Ст. 40.

²⁾ Див. *Ausserordentliche Beilage zur Lemberger Zeitung. Nr. 68*
(з 1848 р.).

на край дуже сумні наслідки з другої, примусило мешканців Галичини вислати до Н. П. депутатію, аби вона представила відносини в краю, висказала бажання народу і просила виконати їх як найскорше, як одинокий спосіб заради против грізної небезпеки¹⁾.

¹⁾ Головні жадання згаданого адресу такі: „Санкція національного комітету зложеного з Поляків, що мають загальне довіре. Той провізоричний комітет має зараз заняти ся внутрішньою реорганізацією краю на чисто національній зasadі, бо тільки вона може ручити за порядок і спокій і задоволити мешканців; він має забрати ся до найконечніших внутрішніх уряджень, які були би відповідними духові часу і наглим потребам народу. Він має також уложити плян будучої краєвої конституції і установити правила вибору до будучих народніх зборів, що мали би заступити давній сойм, своїм складом неповоротний і завдяки природі конституційної держави de facto вже неважкий і розвязаний; має визначити комісії, які показуть ся потрібними до розвязання всіх згаданих організаційних, адміністраційних і суспільних питань. Вкінці свою діяльність має він оперти на зasadі висказаних уже по частині в адресі з 18 марта 1848 р. бажань народа, а то:

1. Видалити дотеперішніх урядників відповідно до потреби, признатої комітетом, і обсадити опорожнені місця краєвими, бо національної адміністрації не можна розуміти інакше, як тільки такої, що складається ся з людей, звязаних спільним інтересом із народом і йому прихильних. А дотеперішні урядники по більшій частині наші внутрішні вороги, вороги приреченої нам конституції. Вони безнастанно підбурюють до незгоди і ненависті між собою народ і Монарха.

2. Зорганізувати народну гвардію в цілім краю на ширшій підставі відповідно до потреб, які комітет признає оправданими.

3. Свое народне військо, зорганізоване комітетом, зложене як найскорше з краєвих людей і з краєвих провідників, а також тих чужинців, що прихильні нашій справі і хочуть служити їй. Першим його завязком мають бути полки, рекрутовані до тепер у Галичині, а які просимо горячо завернути як найскорше назад до краю і віддати під заряд організаційної комісії, визначеної комітетом. Військо, що є тепер у краю, має бути зараз візване до присяги, що нічого не підійде против наших інтересів доти, доки є в краю, й ужите тимчасом для утримання порядку і безпеченства по селах.

4. Заведені польської мови в школах, судах, усіх публичних справах урядах, а в народніх школах у такім наришку, яке в данім місці має перевагу.

5. Складати як найскорше сойм, чи там народні збори на конституційних основах, виготовлених комітетом. Головною і конечною його підставою має бути презентація народу без ріжниці класів і конфесій, отже буде складати ся з духовенства, дідичів, міщан, селян і всяких інтелігентій, хочби вони не мали власності.

6. Дякуючи за знесені цензури і запроваджені свободи друку просимо, аби не заборонювало зборів, що мали би нарадити ся про потреби краю, як се недавно стало ся.

„6 цвітня подала депутація Н. Панови адрес народу. Н. Пан приняв його ласково і казав взяти зараз під розвагу. До нині

7. Загальної амнестії, якої знов просимо, а дякуючи Найяснійшому Панови за випущене цивільних політичних мучеників, просимо як найусильнійше подібної і конечної амнестії для військових, що доси сидять у тюрмах, і вільного побуту в краю для суджених і вязнених тут наших краян із польських провінцій, що є під чужим панованням. Також просимо увільнити тих нещасливців, яких вилучено з амнестії під претекстом убійств чи інших злочинів, доконаних із причини політичних рухів. Увільненне тих вязнів здається тим справедливіше і конечноїше, коли й тих, що підмовляли народ до вбійств і рабунків, не суджено і не покарано, а ми в християнській любові хочемо всім простити. Отже нехай будуть увільнені й ті, що супротив нас зовсім невинні, а тільки дуже раптовно повставали против заваленої вже системи.

Щоб завершити сю амнестію, треба, аби всі амнестіювані вернули до давніх прав і власності, отже треба здіймити з маєтків усякі секвестри, конфіскати і пренотації відповідальності, що тикають ся осіб політично скомпромітованих.

8. Публичного й устного судівництва зі судами присяглих; до того має комітет виготовити плян і подати під розвагу сойму.

9. Засада: зрівнаннє перед законом усіх станів і конфесій, має перевагу в цілій Європі. Добро держав залежить від свободного і згідного розвою всіх народніх сил, від їх ужитя для загального добра. Правдива любов Вітчини може бути тільки там, де Вітчина не робить між своїми дітьми ріжниці. Впрочім вимагає того справедливість, аби той, хто виконує всі горожанські обовязки, користувався всіми горожанськими правами. Тому видається нам конечно, аби кляси й конфесії, які існують між народом, були допущені до рівних горожанських і політичних прав; а то, щоб зараз устали всі податки, привязані до релігії і всі вимкни й обмеження з причини якої будь релігії. Отже духовенство обох обрядів, а також евангелицьке і всяких інших конфесій має користувати ся рівними правами, привileями і достоїнствами.

10. Видання нових громадських законів для міст і сіл, опертих на як найширших свободах, аби не обмежували міських і сільських горожан, але давали їм запоруку свободного зросту міст і сільських громад.

11. Переміни дотеперішньої огидної поліційної системи відповідно до конституційної засади, щоб нікого самовільно не було можна вязнити і переслідувати, але щоб поступалося по зasadам акту „Habeas corpus“.

12. (Цитована висше в тексті точка про знесення панщини).

Адрес кінчить ся такими словами: „Всі ті бажання висказуємо в тій горячій просьбі о безпроволочну санкцію національного комітету. Бо над нами висять хмари повні бурі. Не скриваємо перед Тобою, Найясніший Пане: цілий край зворушений у найвисішім степені. Коли б у котрій польській провінції вибухла війна, тоді в Галичині в теперішніх обставинах ніяка сила не стримає повстання. З того вийде найбільше зло для нас і для Твоєго трону, Найясніший Пане. Галичина починаючи повстаннє подвійне, на він і у нутрі, впаде в анархію і станеться легкою здобичю для ворога.

не дало міністерство вижидаючій депутатії ніякої відповіди. З найбільшою нетерпеливістю вичікує край сповнення своїх бажань; тільки надія, що воно справді наступить, удержану до тепер спокій, хоч бюрократи докладають усіх заходів, аби викликати забурення. Всі прояви конституційного життя вважають вони революційними стремліннями, і позволяють собі придавлювати їх усіми тими способами, які були в їх руках іще за часів старої системи. Комісари, жандармерія, фінансова сторожа розсівають по селах непокоючі вістки; підбурюють видуманими вістками хлопів против земських дідичів, міщан і всіх тих, що перевисшають селян освітою; заохочують селян до ексцесів підмовлюваннями, наче б зі сторони сільських дідичів грозила для них небезпека. — Безчисленні справоздання зі всіх провінціяльних округів, акти й докази, які подала міністрови внутрішніх справ депутатія з Бохні, кріаві сцени в Цуцилові і Гостові досить підpirають наші слова.

„Найголовнішою причиною незгоди між селянами й їх панами була безперечно панщина. То був у руках бюрократів найпевніший спосіб знеохотити хлопів против сільських дідичів, а заразом знівечити змагання тих останніх скинути з себе придавлююче ярмо бюрократії, якій ся робота не припала до вподоби. Відчували се дідичі не менше добре, як кождий справедливий і съвітливий чоловік. Тому галицькі Стани рік річно, почавши від 1843 р., домагалися, хоч без успіху, знесення панщини. По кріавих випадках 1846 р. уряд, не питуючи нічого дідичів, зніс $\frac{1}{3}$, а в деяких околицях навіть $\frac{9}{10}$ дотеперішньої панщини. Решту лишив умисне дідичам, аби тим способом затримати в краю головну причину роздвоєння. Тому дідичі постановили позбутися того тягару — дарували підданим панщину і всі обовязки. Таким способом був зроблений крок до поєднання двох верств, що дивилися на себе косим оком — однаке той

Одиноким способом ратунку є у нас тільки енергічний, чисто народній комітет, що мав би адміністраційну і реорганізаційну владу, був би зложений з людей зі загальним довір'ям та робив під Твоєю опікою, бо він успіє піднести скоро народну силу і стримати нещасні повстання або забурення. Кождий інший перехід від бюрократичного уряду, під яким дотепер стогнемо, до конституційних свобод, кинув би нас у пропасть і потряс би сусідніми народами.

„Словни отже, Найясніший Пане, ту нашу просьбу! Словни її для щастя Твоїого трону і Твоїх народів“ (St. Schnür-Pęplowski, *Z przeszłości Galicyi* (1772—1862). Т. II. Ст. 229—232).

крок грозив повним упадком панування бюрократії. Отже зараз розголосили, що тільки цісар має право дарувати панщину, що кождий дідич, який звільняє своїх підданих від панщини, бурить спокій і його треба звязати і відсторонити до староства (диви алегат 3) ¹⁾). В тім дусі видав також староста Анджеїовський обіжник, який, передрукований з оригіналу, додаємо під 4) ²⁾). В інших округах вислані на село комісарі і низші урядники говорили хлопам те саме устно... і т. д.“

Меморіял кінчить ся такими словами: „Ми стогнемо під гнетом неприхильних до нас і до конституції бюрократів, а наш край є в руках тим небезпечнішого ворога, що виступає як урядовий орган, отже всяку оборону з нашого боку робить неможливою. З тим сильним переконанням, що під пануванням нашої бюрократії не можна думати про спокійний розвій конституційних інституцій, з горячим бажанням утримати край у спокою і заслонити його перед нещастями, ми просили в нашій петиції позволити нам завязати народний комітет, що заняв би ся реорганізацією краю. Се жадання видавало ся нам тим справедливішим, що Народного Правительства, а разом із тим й краєвих урядників ми могли домагати ся вже на підставі обіцяної дня 15 марта конституції. Щоб однаке не ввести уряд у колізію, ми жадали тільки видалити з краю тих урядників, які показали ся явними ворогами народу, а коли би й іх не можна було видалити нараз, то щоб дали їм бодай для контролю людей, що мають довіру у народу, в тій цілі, аби перешкодити їм дальнє підбурювати хлопів фальшивим толкованням урядових розпоряджень, виконувати тайні розkази, що не годяться з конституцією, або навіть грозяти безпеці особи і майна.

„Змагання бюрократії віднесли вже бажані наслідки в Цуцилові, Гостові і Krakovі. Щоб дійти до правдивих причин тих сумних випадків, треба визначити комісію, яка складала би ся не з галицьких урядників (бо вони не можуть бути суддями у власній справі), але зі справедливих і повних довіря горожан, і причини, які б показали ся, на будуче усунуті. А за одинокий спосіб, яким можна не допустити на будуче до подібних нещасливих випадків і утримати в краю спокій, уважаємо скоре виконання наших бажань, виявлених в адресі з дня

¹⁾) Тут був доданий алегат, що мав служити доказом правді наведених вище слів.

²⁾) Так само.

6 цвітня 1848 р.“ Під меморіялом підписано 9 членів депутатії, а то: Юрій Любомірський, Адольф Понінський, Віктор Збижевський, Фелікс Погорецький, Фльоріян Земляковський, Ян Добжанський, Лев Слабковський, Лешек Дунін-Борковський, Франц Гошард“.

Згаданий вище меморіял подала, як ми вже зазначили, польська депутатія центральному комітетови віденської народної гвардії і він прийшов дня 5 мая на денний порядок. Під тою датою пише Земляковський у своїх споминах таке¹⁾: „Dziś byliśmy znowu w komitecie centralnym. — Dwie kwestie były na dziś przeznaczone: Wahlgesetz für den Reichstag und die polnische Frage. Wiedeńczyki wrzeszczały: Zuerst die polnische Frage, Lubomirski zaś deprekował, mówiąc, że jeśli nie wezmą wprzódy Wahlgesetz, tedy cofniemy naszą sprawę, — a więc aplauzy. Poczem oświadczył Lubomirski, że prawo nasze mówić bardziej będzie za nami, niż przymiotność nasza, zostawił więc naszą sprawę ich decyzji i opuściliśmy aulę“. Однаке акція депутатії у Відні в справі цуцилівських подій на тім скінчила ся. Дня 6 мая прибула до Відня „депутація“ зі Станіславовою з жалобою на поступуваннє війська під час модної в тих часах т. зв. „Котячої серенади“, яка відбула ся у Станіславові дня 27 цвітня²⁾). Вона то дала причину порушити знов цуцилівську історію, тим разом однаке вже в міністерськім кабінеті Лятура. „Друга знов депутатія зі Станіславова, — пише Земляковський під днем 6 мая³⁾. „Досить, що шляхта задоволена, що має претекст переїхати ся. Пан Домбровський, якийсь студентина, що вічно говорить про самопосвяту і побрязкує кривою шаблею, якої вже ніколи не зложить, бо його батьки мали право ходити з карабелею, — той молодик, кажу, відграє тут ролю станіславівського депутата. Чи подуріли! Та ж то значить блазнити себе в очах съвіта. Чи ж уже не мали вислати кого іншого? Привіз жалобу против поступування війська під час котячої серенади; просьба, вистилізувана до нас, кінчить ся тим, що нас роблять відповідальними за кожду каплю крові, яка попліне в Галичині. Бігме, то за велика честь! Чи ті люди гадають, що ми всемогучі? Коби хоч вислали чоловіка, що вміє говорити

¹⁾ Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Część II. Rok 1848. Kraków, 1904. Ст. 131—132.

²⁾ Про той цікавий епізод із історії бурливого 1848 р. подамо незабаром осібну статю.

³⁾ Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Część II. Rok 1848. Kraków, 1904. Ст. 134—135.

або писати, але нї, пришлють якогось мазгая, який забирає нам тільки час ; ми і між собою маємо досить мазгаїв. Справді, каже дальнє обурений Земялковский, сама справа тратить через те, що її попирає блазень. І так якіж симпатії можуть викликати станіславівські подїї, що справді ганьблять наше військо і кличуть пімсти, коли їх представить п. Домбровский? Незважаючи на се, ми взяли річ на себе — написали прошу до Лятура, получили ті сувіжі випадки з подїями в Цуцилові і Гостові і цілій той паштет подали Лятурови".

Незабаром оба подання були вже формально полагоджені. „Центральний комітет, нотує Земялковский під днем 7 мая¹⁾, віддав свій адрес, що дотикає нашої справи, додаючи наше memorandum cum alleg.²⁾. — Жадають для Галичини комісії, жадали від міністра, щоб було ім вільно переглядати навіть тайні папери. Я цікавий, каже дальнє згаданий автор, чи правительство позволить на таку комісію. Здається ся, що нї, — тим ліпше, будуть Німці казити ся, а заразом отворяться їм очі, пізнають, що то п. Піллєрсдорф³⁾. Правда, слідчої комісії правительство до Галичини не делегувало, однаке комітет міністрів післав згаданий меморіял польської депутатії до центрального комітету віденської народної гвардії разом із її жаданням губернаторови Галичини гр. Стадіонови і зажадав від нього з причини „der Wichtigkeit des Gegenstandes“ умотивованого спрвоздання⁴⁾. Те саме нотує під днем 6 мая також Земялковский словами : „Лятур післав уже до Галичини розпорядження, щоб розслідити цуцилівську і станіславівську справу, а також щоб наказати війську поступати конституційно“⁴⁾.

Коли гр. Стадіон дістав згаданий меморіял, зараз позбирав усі акти й документи, потрібні до вияснення пороблених закидів

¹⁾ Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Cz. II. Rok 1848, ст. 137.

²⁾ „Віддав“ розуміється ся, комітетови міністрів (див. Ausserordentliche Beilage zur Lemberger Zeitung. 1848, Nr. 68, ст. 1).

³⁾ Ausserordentliche Beilage zur Lemberger Zeitung. 1848. Nr. 68. Стор. 1.

⁴⁾ Pamiętniki Floryana Ziemiałkowskiego. Cz. II. Rok 1848. Ст. 137. Те саме нотує він також на ст. 174 (Cz. II) в розділі п. 3. Konsesyje przez deputacye uzyskane (точка 6: Nakaz komisyi śledczej wojskowej z powodu wypadków w Stanisławowie, Cucyłowie i Hostowic).

і дня 13 мая 1848 р. післав тодішньому президентові міністрів бар. Ф. Піллєрсдорфові таке справоздання¹⁾:

„Високоповажаний Бароне! В залучені поданню центральний комітет віденської народної гвардії уміаєть ся у Вашої Ексцеленції за справою виложеною в Memorandum так званої польської депутації, в якім подано численні скарги на галицькі урядові органи, з проосьбою вислати до Галичини слідчу комісію, зложену зі шістьох послів із центрального комітету віденської людности з доданнем двох урядових комісарів і двох членів згаданої польської депутації. Ваша Ексцеленція узнала потребу з причини ваги справи і з причини представлення міністерської Ради візвати мене письмом з дня 8 с. м. ч. 1676 М. I., щоб я на зміст меморіялу і на подану пропозицію подав уаргументовану відповідь ; спішу отже відповісти на візванне.

„Від хвилі, коли з волі Його ціс. Милости я обняв повіреній мені провід у галицькій губернії, було моїм сильним змаганнем завести в урядових функціях і в роботі галицьких окружних урядів єдність і згоду ; я визначив їм дорогу, яка по мойому розумінню намірів правительства і обовязків урядових органів видала ся найвідповіднійшою, щоб зробити тіснійшим довіре між народом і правительством і успішно збільшити добро краю. Се було моєю задачею, коли я був іще губернатором Побережа, де я мав нагоду пізнати й оцінити інтелігентну і лояльну людність, що мене зрозуміла і підpirала мої наміри, я тішив ся тим, що не одна думка війшла в жите, яку недавно ще вважало ся утопією. Съвідомий своїх щиріх бажань і скріплений ними, а ще більше осьмілений добром успіхом моїх намірів у Побережу, а підняв ся вправді тяжкої, однаке вдячної праці в Галичині. Ніколи я не таїв того, що хотів осягнути, ані яким способом хотів довести наміри правительства до успіху, якого метою могло бути тільки помножене духового, морального і матеріального добра цілої Монархії і осібно кождої провінції, Про се знає край і правительство, тому на те можу не подавати ніяких письменних доказів. Коли-ж отже я був тим, що визначив дорогу окружним урядам, як мають поступати і як повинні що робити, то моїм обовязком є також відповідати за їх роботу, о скілько вони виконували мої прикази. Я сам є тим, якого обвиняють скарги против політичних урядових органів взагалі, і беру

¹⁾ Подаємо тільки важніші для нас виїмки.

на себе цілий тягар відповідальності тим радше, чим сильнійше в мене переконаннє про мої добрі бажання і щирі заміри”.

Стадіон переходить тепер точка за точкою польський матеріял і виказує неправдивість його закидів. Вкінці приходить до цікавої для нас девятої точки: „Коли з 9 розділу можна пізнати, що підданий ненавидить дідича і з найбільшим недовіром дивить ся на все те, що робить він або його урядники і слуги, то се на жаль безперечний факт. Треба жалувати, що так є; бо народ памятає довговічні кривди, ненависть зашплюється з покоління у поколіннє. Однаке хто гадає, або хоче, щоби сьвіт у те повірив, що ненависть можна в кого вмовити, той пописується ся тільки своєю дурнотою або нікчемною підлістю. Коли вже істнують такі сумні відносини, то уряд може недопустити до вибуху ненависті тільки поучуванням, поєднуванням, поминанням всього того, що викликувало би роздрізнення, скорім і енергічним виступом, коли би прийшло до насильств. Факт такий, що урядові органи поступали дотепер у тім дусі, що їх робота приносила добре успіхи і що шляхта завдячує охорону не собі самій, але публичним властям; вона-ж признає се сама майже щоденним поступуванням. Її страхує коже хлопське око, що дивиться зизом, коже слово, що вирвеся з хлопських уст і тоді не вдається вона ні до віденських, ні до галицьких комітетів, тільки до окружного уряду або до краєвої президії, і там жадає охорони і знаходить її. А так кождий переконаний про те, що публичні власті хочуть тільки утримати спокій і порядок, що та шляхта, коли тільки боїться зі сторони уряду або урядника якого непорозуміння, або тільки про те підозрює, зараз повідомляє про се висшу інстанцію. Тілько той, хто хоче уряд і його органи зганьбити і скомпромітувати, удається до тутешнього товариства „Rada Narodowa“, а та частина преси, якій не ходить про правду, а тільки про те, щоб комусь допекти і яка не має ніякої іншої задачі, як тільки, числячи на легковірність і короткозорість мас, розбурхувати пристрасти, розтрублює брехню і клевету по сьвіті.

„Коли-б ті, що підписали меморіял, були правдивим вира-
зом волі народу, тоді подякували би зі сторони краю урядови,
який мимо шалених забігів деяких загорільців, що дуже мало
або зовсім нічого не мають до страти і всіми способами хочуть
звернути на себе увагу, мимо заходів революційної партії зміг
utrимати спокій.

„Не знаю численних доносів зі всіх провінціяльних циркулів, нії предложених Вашій Ексцеленції бохенською депутатією документів і інших алєгатів, що мають виказати противенство того, що всім відоме, і дуже жалую, що не маю їх перед собою, аби міг спростувати неправдиві вістки, і на випадок, коли-б якийсь урядник або слуга справді чимсь провинив ся, виточив йому слідство. Впрочім що на урядові органи не паде найменша вина за кріаві події в Цуцилові, доказом на те додані під 16 справоздання станіславівського окружного старости, які народня партія тим менше буде опрокидати, що згаданий староста має повне довіре у народній партії¹⁾. Щоб переконати ся, як певна галицька партія робить історію, гідне уваги те, що, як оповідає брехлива преса, вісімдесят осіб зі Станіславова виступило за съвідків цуцилівських подій, хоч вони так само не були присутнimi при факті, як т. зв. галицька депутатія. Про кріавий випадок у Гостові нічого не звісно нії мені, нії кому іньшому, а вже не стане ся ніякий випадок, а тим менше злочин, який би не дійшов зараз до моїого відома“.

V.

На тім можна би покінчити історію голосних подій у Цуцилові. Страх, фантазія і ненависть до німецької бюрократії з одної сторони, а демагогія політичної адміністрації краю і не-такт поодиноких її функціонерів із другої, — отсе підклад, на якім повстали згадані події. Що вони не були такі трагічні, як їх змалювала застрашена польська фантазія в петиціях і меморіялах, се, здається ся, зі зібраного нами матеріалу про і contra видко досить виразно. Такі трагічні гіперболі, хоч оперті на ріжніх мотивах, в українській історії не рідкі і вона записала їх перед і по 1848 році. Для нас спеціально інтересна з того боку голосна т. зв. „волинська тривога“ при кінці XVIII ст.²⁾, на Волині і съвіжі т. зв. „гуцульські бунти“ з 1904 р. у Косівщині.

¹⁾ Під „народною партією“ треба розуміти тут Поляків. Що наведені висше слова про довіре Поляків до старости Фестенбурга правдиві, див. Петицію в справі цуцилівських подій до гр. Стадіона.

²⁾ В. Антоновичъ, Волынская тревога. Издание Киевской Комиссии для разбора древныхъ актовъ. Кіевъ, 1902.

Щоб одначе зрозуміти ліпше т. зв. „дух часу“, в якім відбулися згадані події, наведемо ще кілька виїмок із поданої вище відповіди гр. Стадіона¹). „В десятім відступі, говорить він, кажуть підписані на меморіялі, що головною причиною незгоди, яка запанувала між селянами і дідичами, була панщина. Як у загалі не хочу боронити панщини, а спеціально в конституційній державі, так само не можу згодити ся на те твердження у такім виді, в якім його піднесли. Панщина була тільки тим чинником, що доливав оливи до огню, одначе правдивою причиною незгоди і завзяття був спосіб, яким її вимагали, як поводилися з панщиняниним підданим. Галицький хлоп був звичайно відданий на ласку й неласку суворої, захланної на зиск і роскоші касти посерорів і домінікальних урядників, бо більша частина властивих дідичів споживала свої доходи поза границями провінції або по більших її містах і була менше-більше для селянина чужою.“

„Положити границі негідному господарованню тих домінікальних пролетаріїв, що знущалися над селянами, було тяжкою, але важкою з огляду на гуманність задачею урядових органів, а хоч поодинокий урядник тут і там промахнувся переїндуваннem самого себе і зарозумілістю, то все таки публичним властям належить ся та слава, що в селянині, в тім покривденім посерорами і паренім нагайкою домінікальними урядниками невільнику, вони спасли чоловіка, що дали йому охорону перед відплатою і виєднали сатисфакцію за дізнану кривду. Звідти любов і довіра селянина до урядових властей, звідти ненависть галицької шляхти-пролетарія й її сторонників против австрійської бюрократії!! Сяк чи так уложать ся галицькі відносини, селянин буде з вдячністю памятати своїх добродіїв — циркулові уряди — і прийде час, коли з огляду на чесні, щиро-людські змагання австрійських властей вони забудуть промахи поодиноких урядників і будуть хвалити уряд, що не зважаючи на злість і клевети своїх ворогів, виконував гуманні цілі. Багато чесних Поляків становить під тим зглядом цінний виїмок; вони справедливі і чесні супротив своїх підданих і де лише буду, все з приємністю, а навіть із подякою буду згадувати про них, бо їх щире і приязнє поступування викликало в мене надію, що разом із ними зможу зробити для краю дещо добре. Що

¹⁾ Ausserordentliche Beilage zur Lemberger Zeitung Nr. 68, ст. 6—10.

число їх менше, в тім не їх вина, і вони мусять піддати ся кочечній судьбі і покутувати за провину більшості“.

В кінці ще поясненнє гр. Стадіона в справі закиду, наче би він вёлів кождого дідича, що дарує панщину, арештувати і відставляти до циркулярного уряду. „Слова дванацятого уступу меморіялу, що дідичі подарували своїм підданим цілу панщину зі всіми іншими обовязками, се безлична брехня. В адресі з 18 марта, до якого прилучило ся відповідно мале число дідичів, просили в 10-тій точці знести панщину, і хоч там сказано, що дідичі хочуть із неї зробити для підданих дарунок, однаке зараз по тім жадали знесення обосторонних зобовязань і управильнення посіlosti; отже думку даровання панщини зовсім занехано, а натоміс запропоновано заміну; взявши під увагу вартість служб і відповідно управильненої посіlosti, в дуже багатьох випадках була би користь по стороні дідичів.

„В пізнійшім адресі, дорученім Його ціс. Милости дня 6 цвітня, до якого ніхто не прихилив ся крім тих, що його підписали, сказано в 12-тій точці виразно, що знесенне панщини має оголосити провізоричний комітет, а сойм, який мав бути скликаний, рішить, під якими умовами звільнене від панщини й інших підданчих обовязків має бути замінене на загально обовязуючий закон. Отже в обох адресах про дарованнє панщини нема ніякої бесіди, тим менше я, або губернія дістала який будь акт, де би дідичі подали від себе таку заяву. Однаке краківський народній комітет позволив собі вислати до Галичини емісарів, щоб оголосили селянам звільнене від панщини, а тим самим присилували дідичів безпосередно, щоб зrekлися своїх прав. І тут у великій мірі були діяльні члени редакції часописи „Rada Narodowa“, що в дусі адресу з дня 6 цвітня зараз зорганізувалися самі як „Rada Narodowa“, щоб довести до діла знесенне панщини і тим ревнійшими були в своїх змаганнях, бо більша їх частина не мала при тім нічого до втрати, а кілька дідичів, що до сього прилучилися ся, надіялися або осягнути через те іншу ціль, або дали застрашити себе другим. З кождим днем зростало число таких непокликаних вістунів знесення панщини: мандатори, домінікальні урядники, посесори, дідичі, що сиділи на бруку й інші авантюристи ходили по краю як апостоли тутешньої Rad-i Narodow-oї; чесний дідич бачив перед собою розпучливу будучину, селянин став недовіряті і донюхувати ся зради, бо коли в 1846 році хотіли підбурити

Його до повстання против уряду, вхопили ся також того самого способу і прирікали увільнити його від панщини.

„Була крайня пора, щоб тим змаганням положити конець, щоб запобігти нещастю і не позволити на те, щоб дідичів обдерли з майна. Тому для охорони доміній я видав додану під 17 інструкцію до окружних старостів із дня 20 марта і пояснюючу постанову з 23 марта (під 18.), звідки можна переконати ся, що слова в 13 уступі меморіалу, ніби був наказ підданим, щоб кожного дідича, що дарує панщину, вважали ворохобником, якого треба хапати і відставляти до циркулярного уряду, з овсім неправдиві¹⁾ і т. д.“.

При кінці справоздання поставив гр. Стадіон до бар. Піллєрсдорфа таку просьбу: „Тому що обжалуване було видруковане, отже призначене для денного съвітла, съмію просити, щоб не відсунено від нього і мої відповіди. Стадіон в. р. У Львові дня 13 мая 1848“.

Іван Кревецький.

¹⁾ І справді в наведених нами висше циркулярах нема про те ніякої згадки. Там сказано тільки, аби селяни арештували кожного, хто голосить, що панщина вже знесена і взиває, аби селяни не йшли на роботу до двора. Про причину, яка викликала такий циркуляр, ми говорили висше.